

miş olan Medrese-i Nâsiriyye'nin reisliğine getirildi. Cûzcânî'nin hukuk alanındaki bilgi ve kabiliyetini takdir eden Sultan Nâsirüddin onu tekrar kâdilkudât tayin etti (1251). İki yıl sonra İmâdüddin Reyhân'ın tertip ettiği saray entrikaları sonunda gözden düştü ve azledildi. Ancak ertesi yıl eski mevkiini tekrar elde etti ve kendisine "sadr-ı cihân" unvanı verildi (1254). Nâsirüddin'in güçlü veziri Uluğ Hân-ı A'zam'ın desteğiyle bir kere daha kâdilkudâtlığa tayin edilen Cûzcânî Sultan Gıyâseddin Balaban'ın hükümdarlığı sırasında (1266-1287) vefat etti ve büyük bir ihtimalle Delhi'de defnedildi.

Eserleri. Cûzcânî'nin en önemli eseri *Ṭabaḳât-ı Nâsiri*'dir. Cûzcânî, bir kısmı zamanımıza intikal etmeyen birçok kaynaktan faydalanarak yazdığı ve Eylül 1260'ta tamamlayarak Sultan Nâsirüddin Mahmud'a sunduğu bu eserle büyük bir üne kavuşmuştur. Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları ihtiva eden ve umumi bir İslâm tarihi olan bu eser, üslûbunun güzelliği ve muhtevasının zenginliği sebebiyle XIII. yüzyılda yazılan tarihler arasında seçkin bir yere sahiptir. Özellikle müellifin yaşadığı dönemde Hindistan ve Afganistan'da meydana gelen olaylar açısından *Ṭabaḳât-ı Nâsiri* birinci elden kaynaktır. Cûzcânî saraya yakınlığından da faydalanarak olayların bir bölümünü bizzat kendi müşahedelerine, bir bölümünü de yine görgü şahitlerinin ifadelerine dayanarak yazmıştır. Başka hiçbir kaynakta rastlanmayan orijinal bilgilerin bulunduğu *Ṭabaḳât-ı Nâsiri* yirmi üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde sırasıyla peygamberler tarihi, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, İran'da hüküm süren hânedarlar, Tûbâ ve Yemen hükümdarları, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmanîler, Deylemîler (Büveyhîler), Gaznelîler, Selçuklular; İldenizliler, Fars Atabegleri (Salgurlular) ve Sencer'den sonra Nîşâbur'da hüküm süren emîrler; Nimrûz ve Sîstan melikleri, Eyyûbîler, Hârizmşahlar, Gurlular, Gurlular'ın Bâmiyân ve Toharistan kolu, Gazne'de hüküm süren Gurlular, Delhi Sultanlığı (Muizzîler), Delhi Sultanlığı (Şemsîler), Delhi Sultanlığı'na tâbi melikler, Karahıtay ve Moğol istilâsı anlatılmaktadır. Berenî *Ṭabaḳât-ı Nâsiri*'ye *Târîḥ-i Firûzşâhî* adıyla bir zeyil yazmıştır. Daha sonraki yıllarda Mîrhând ve Hândmîr gibi tarihçiler *Ṭabaḳât-ı Nâsiri*'yi kaynak olarak kullanmışlardır. Eserin Hindistan'la ilgili XI ve XVII-XXIII. bölümleri ilk defa W.

Nassau Lees, Hâdim Hüseyin ve Abdülhay tarafından Bibliotheca Indica Kütüphanesi arasında yayımlanmıştır (Calcutta 1864). Moğollar'la ilgili kısmı da *Siyâsetü'l-emşâr fi tecribetü'l-a'şâr der Târîḥ-i Âl-i Cengîz* adıyla basılmıştır (Bombay 1890). Daha sonra Abdülhay Habîbî Kandehârî tarafından eserin tamamı neşredilmiştir (*Ṭabaḳât-ı Nâsiri yâ Târîḥ-i İran ve İslâm*, I, Quetta 1949, II, Lahore 1954; I-II, Tahrân 1363). *Ṭabaḳât-ı Nâsiri* H. G. Raverty tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Calcutta 1873-1881; indeks, Calcutta 1897) ve bu neşrin tapkıbasımı da yapılmıştır (New Delhi 1970). H. M. Elliot ve Dowson da eserin geniş bir özetini İngilizce'ye çevirmiş ve *The History of India as Told by its own Historians* (London 1869) adlı kitabın II. cildinde (s. 259-383) yayımlamışlardır. Cûzcânî'nin *Nâsirînâme* adlı bir mesnevi yazdığı kaynaklarda zikrediliyorsa da eser zamanımıza intikal etmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cûzcânî, *Ṭabaḳât-ı Nâsiri* (trc. H. G. Raverty), Calcutta 1881, mütercim giriş, II, XIX-XXXI; a.e. (nşr. Abdülhay Habîbî), Lahore 1954, II, 724-772; Abdülhak ed-Dihlevî, *Aḥbârü'l-aḥyâr*, Meerut 1278/1861, s. 80; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 72; Browne, *LHP*, II, 470; Storey, *Persian Literature*, I, 68-70; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhettü'l-ḥavâṭir*, I, 174-178; Abbas İkbâl, *Târîḥ-i Moğûl*, Tahrân 1341 hş./1962, s. 483; H. M. Elliot — J. Dowson, *The History of India, as Told by Its Own Historians*, Lahore 1976, II, 259 vd.; Barthold, *Türkistan*, Ankara 1990, s. 41, 62-63, ayrıca bk. İndeks; H. G. Raverty, "Memoir of the author of the *Ṭabaḳât-ı Nâsiri* [Minhâj Sirâj, Jüzjânî, Rypka, 439]", *JASB* (1882), s. 76-85; Zakariyya Fayyâdî — Abd al-Hakk Muḥaddith, "Tadhkira-i Muşannifin-i Dihl-i", *Aligarh Magazine*, XIII/1, Aligarh 1934, s. 7; Mumtaz Moin, "Qâḍî Minhâj al-Dîn Sirâj al-Juzjânî", *JPHS*, XV/3 (1967), s. 163-173; M. Fuad Köprülü, "Cûzcânî", *İA*, III, 230-236; Abdülhay Habîbî Kandehârî, "Cûzcânî", *İDMİ*, VII, 505-508.

A. S. BAZMEE ANSARI

CÜZEKÂNÎ

(الجوزقانی)

Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhîm
b. Hüseyin el-Hemedânî el-Cûzekânî
(ö. 543/1148)

Hadis âlimi.

Hemedân'da bir yerleşim merkezi veya bir kabilenin adı olan Cûzkân'a nisbetle Cûzekânî, Cevrekânî, Cûrekânî, Cûrkânî ve Cûzekî gibi farklı nisbelerle anılmaktadır. İbnü'l-Kayserânî, Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Mende, Abdülhâlik b. Ahmed el-Yûsufî ve A'meş diye tanınan

Hamd b. Nasr el-Hemedânî gibi hocalardan hadis almıştır. Abdürrezâk el-Cîlî ve kendisinden *kitâbet** usulüyle hadis yazmış olan kız kardeşinin oğlu Necîb b. Gânim et-Tayyân başlıca talebelerindendir. Bağdat'a gidip orada hadis rivayet etmiştir. 16 Receb 543'te (30 Kasım 1148) seferde bulunduğu sırada vefat eden Cûzekânî'nin nerede öldüğü bilinmemektedir.

Cûzekânî'nin hadise dair birçok eser yazdığı kaydedilmektedir; bunların en meşhuru uydurma hadisleri senedleriyle birlikte ihtiva eden *el-Ebâṭîl* adlı kitabıdır. Eser *el-Mevzû 'ât mine'l-eḥâdîşü'l-merfû 'ât* adıyla da anılmaktadır. Kitabın ismini Brockelmann *el-Eḥâdîşü'l-ebâṭîl ve'l-menâkîr ve's-şihâḥ ve'l-meşâḥîr* olarak tesbit etmiştir. Eseri inceleyen Zehebî, müellifin birçok rivayeti sahih sünnete aykırı olması sebebiyle uydurma olarak nitelendirdiğini söylemekte ve çeşitli hatalarını tesbit ettiğini belirtmektedir (*Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1308). Bazı muhaddisler de onun sahih sünnete aykırı oldukları gerekçesiyle birçok rivayeti uydurma diye nitelendirmesini doğru bulmamakta, cem' ve te'lîf* metoduyla hadisleri bağdaştırma imkânı varken bu yola gitmeyi uygun görmemektedirler. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *el-Mevzû 'âtü'l-kubrâ*'nın telifinde Cûzekânî'nin bu eserini esas almıştır. *el-Ebâṭîl* Abdurrahman Abdülcebbar el-Firyuvâî'nin tahkiikiyle Hindistan'da basılmıştır (1983).

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 184; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 307; Zehebî, *A'lamü'n-nübe-la*, XX, 177-178; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1308-1309; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 315-316; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 269-271; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 471; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 136; Brockelmann, *GAL*, I, 623; *İzâhu'l-meknân*, II, 261; Zirikî, *el-A'lam*, II, 247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 306; Ket-tânî, *er-Risâletü'l-müsteṭṭaḥa*, s. 149; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyün*, III, 542-543.

SELMAN BAŞARAN

CÜBBÂÎ, Ebû Ali

(أبو علي الجبائي)

Ebû Ali Muhammed
b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî
(ö. 303/916)

Basra Mu'tezilesi reislerinden,
kelâm, tefsir ve fıkıh âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte 235 (849-50) yılında Hûzistan'ın Cübbâ kasabasında doğduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklar Basra-

CÜBBÂİ, Ebû Ali

lı olduğunu kaydederse de bu isabetli görülmemiştir. Soyu Hz. Osman'ın kölelerinden Ebân'a dayanır. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Basra'da Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın öğrencilerinden olan ve devrinin Basra Mu'tezilesi reisi bulunan Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdullah eş-Şahhâm'dan kelâm okudu. Burada karşılaştığı diğer âlimlerden de faydalandı. Basra ve Bağdat'ta genç yaşlarda katıldığı ilim meclislerinde yaptığı münazaralarda başarılı olmasıyla dikkatleri üzerine çekti. Hocasının ölümünden sonra (270/883 [?]) Basra Mu'tezilesi'nin reisi oldu ve ölünceye kadar ders okuttu. Öğrencileri arasında oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Abdülvâhid b. Muhammed el-Husaynî, Muhammed b. Zeyd el-Vâsıtî, Muhammed b. Ömer es-Saymerî, Ebû'l-Fazl el-Hucendî ve Mûsâ b. Rebâh gibi tanınmış kişiler de vardır. Cübbâî, talebesi Eş'arî ve oğlu Ebû Hâşim ile birçok ilmî tartışmada bulundu; ayrıca hristiyanlarla yaptığı münazaralarla da ün kazandı. Aynı zamanda üvey oğlu olan Eş'arî (Safedî, IV, 74), "üç kardeş" (ihve-i selâse") meselesi diye bilinen kelâmî bir konudaki meşhur tartışmadan sonra hocasını terkettti. Tanınmış bir kelâm âlimi olmakla birlikte fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis ve tefsir ilimleriyle de ilgilenen ve bu sahalarda eser yazmış olan Ebû Ali el-Cübbâî, 303 Şâbanında (Şubat 916) Askerimükremler'de vefat etti. Cenaze namazı burada kılındıktan sonra vasiyeti hilâfına oğlu Ebû Hâşim tarafından Cübbâ'ya nakledilerek orada defnedildi. Zehebî onun Basra'da öldüğünü naklederse de (*A'lamû'n-nûbelâ*, XIV, 183) bu rivayet kaynakların çoğunda yer alan bilgilerle bağdaşmamaktadır.

Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'tan sonra Mu'tezile'nin en meşhur bilgini sayılan Cübbâî, kelâmî konuları anlaşılır bir üslûpla ifade etmeyi başaran bir âlim olarak kabul edilir. Ebû'l-Hüzeyl'in görüşlerine muhalefet etmek, hatta onu tekfir edecek kadar aşırı derecede eleştirmekle birlikte büyük çapta onun çizgisini takip ettiği söylenebilir. Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, Cübbâî'nin sadece on dokuz meselede Ebû'l-Hüzeyl'e muhalefet ettiğini kaydeder (*et-Tenbîh ve'r-red*, s. 40). Muhalliflerinin kendisine yönelttiği bazı tenkitler, Cübbâî'ye atfedilen kelâm sisteminin güçlü bir muhakeme ağı ile örülmediği izlenimini vermektedir. Bazı kelâmî görüşleri şöyledir: İlim bir şeye olduğu gibi inanmaktır. Bilginin ilk kaynağı duyulardır. Duyuların ötesindeki bil-

gilere ulaşmak için nazar ve tefekkürde bulunmak gerekir. Çünkü nazar ve tefekkür kesin bilgi veren metotlardır. Ancak tefekkür yoluyla elde edilen bilgi, bu metoda başvuran herkeste tabii ve mekanik bir şekilde meydana gelmez. Hem dünya işleri hem de din işleri için tefekkür gereklidir. Âlem cevher ve arazlardan oluşur. Renk hariç hiçbir cevher arazsız olamaz. Değişik cisimleri oluşturan bütün cevherler mahiyet itibarıyla bir olup onların farklı olmalarını sağlayan şey taşıdıkları arazlardır. Arazlar cisimlere, cisimler de arazlara dönüşmez. Canlının doğrudan doğruya kendisinde meydana getirdiği arazlar devamsız, bunların dışındakilerse devamlıdır. Bütün cisim ve arazlar görülebilir. Fenâ ve bekâ arazi yoktur. Hayat araz, ruh ise cisimdir (bk. Eş'arî, s. 303, 307, 315, 355, 359, 362, 371, 374).

Allah'ın varlığı zorunlu bilgi türünden olmamakla birlikte akıl yürütme gücüne sahip bulunan her insan O'nun varlığını ve birliğini bilip tasdik etmekle yükümlüdür; fakat sıfatlarını, meselâ âdil olduğunu akıl yoluyla bilmekle mükellef değildir (bk. Eş'arî, s. 481; Kādî Abdülcebbar, *el-Muhtâ*, s. 26). Allah'ın birliğinin üç mânası vardır. 1. Parça ve kısımlara ayrılmaz; 2. Kadîm (öncesiz) olmakta tektir; 3. Sıfatlarında benzeri yoktur. Allah'ın sıfatlarını kavramanın yolu, kâinattaki varlıkların sıfatlarını tanımaktır. Çünkü duyuların idrak sahasında bulunanların ötesinde kalan varlıkların nitelenmesindeki ölçü değişmez. Sıfatlar zâtî ve fiilî kısımlarına ayrılır. Zâtî sıfatların başında kıdem yer alır; zira Allah'ın en özel zâtî sıfatı odur, hatta kıdem ulûhiyyetin hakikatidir. Allah bizâtihi kadîm ve kâdir olmakla yaratıklardan ayrılır. Allah zâtından dolayı âlim, kâdir, hay ve kadîmdir; yani zâtî sıfatlarının illeti olup ilim, irade, kudret gibi zâttan ayrı sıfatları yoktur. Allah, bütün âlemi idaresi altına almış olması anlamında her yerdedir. O'nun bilgisi ezeldir, bütün varlıkları var olacakları şekillerle ezelde bilir. "Allah âlimdir" şeklindeki bir hüküm "câhil değildir" mânasını da içerir. İrade sıfatı hâdis olup herhangi bir mahalde bulunmaz. Allah kul-ların sadece itaat etmesini diler; inkâr, isyan ve zulmetmelerini, hatta mubah olan fiilleri dahi işlemelerini dilemez, emrettiği hususlar ise iradesinin içinde yer alır. Allah dünyada da âhirette de gözle görülemez. Cübbâî'ye göre Ehl-i sünnet'in, "O gün parlak yüzler vardır, rab-

lerine bakarlar" (el-Kıyâme 75/23) mânasını verdiği âyeti, "...rablerinin nimetlerini beklerler" şeklinde anlamak gerekir. Bu konuda öne sürülen hadisler delil olarak kabul edilemez. Aksi halde teşbih ifade eden diğer hadislerin de kabul edilmesi gerekir (bk. Kādî Abdülcebbar, *el-Muhtâ*, IV, 95, 150, 222, 230; İbn Hazm, III, 8-9). Allah, görülebilecek ve işitilebilecek şeyleri bilme mânasında ezelde görücü ve işiticidir (bk. Eş'arî, s. 527). Allah'ın isimleri tevkîfî değil kıyasîdır. Buna göre zâtının ve fiillerinin özelliklerini dikkate alarak O'na galip (iradesini yürüten), hâfız, hâris, râî (koruyan), dâîr (bilen) gibi isimler verilebilir. Buna karşılık sahil (cömert), nâlık (konuşan), fakih (bilen) gibi yaratıklara benzemeyi andıran isimler verilemez. Allah'ın bütün fiilleri güzeldir, çünkü O hakîmdir, çirkin fiil işlemeyiz. Fiilî sıfatlar hâdistir, yaratma fiilî (tekvin) ve yaratılan (mükevven) aynı şeydir. Diğer Mu'tezile âlimlerinin aksine Cübbâî'ye göre bir kelâm iki veya daha fazla yerde bulunabilir; bu sebeple de değişik kişiler tarafından yazılan ve okunan Kur'an (yazı ve seslerin tamamı) gerçek mânada Allah kelâmıdır. Yani levh-i mahfûzda yazılı bulunan kelâm ile insanların kâğıt üzerine yazdıkları kelâm aynıdır.

Allah her fiilini bir hikmete bağlı olarak yapar. Ancak, Bağdat Mu'tezilesi'nin düşüncesinin aksine, O'nun her konuda iyi ve faydalı olanı yapması gerekmez; sadece insanları sorumlu tuttuğu konularda onlar için uygun ve hayırlı olanı yapması vaciptir. İnsana akıl, fikir ve irade hürriyeti vermesi, peygamberler göndermesi, çocuklara ve delilere sorumluluk yüklememesi, kötülüğe mâni olması Allah'a vaciptir. İnsanlara, hür iradeleriyle inanmalarına engel olmayacak şekilde lutfu bulunup iman etmelerini istemek de Allah'a vaciptir. Çünkü insanların sorumlu tutuldukları işleri yerine getirmeleri ancak bu şekilde mümkün olur. Allah, iman etmeyeceğini bildiği bir kimseye lutfu bulunmaya muktedir olmakla vasıflandırılmaz, zira böyle birine lutfu bulunmak O'nun kendi bilgisini yalanlaması anlamına gelir. Gördüğü lutfu sayesinde iman eden ile lufutsuz iman edene aynı mükâfatı vermesi de câizdir. Allah'ın vereceği bir karşılığa (ivaz) bağlı olarak kullarını hastalık, felâket vb. elemelere uğratması güzel bir fiildir. Buna mukabil herhangi bir karşılık verme, bir zararı ortadan kaldırma veya bir menfaat kazandırma gayesi olmaksızın kula elem çekirtmesi ise O'na nisbet edile-

meyecek bir zulüm sayılır. Kâfir ve fâ-sıklara çektilen elem zulüm değil, gör-dükleri lutfı rağmen iman ve itaat et-memelerinin cezasıdır. Hidâyet, insanla-ra doğru yolu göstermekten ibarettir. Bir fiil iki fâil tarafından meydana geti-rilemeyeceği için insanın fiilleri Allah ta-rafindan yaratılmaz. Cübbâî'ye göre müs-lûmanlar, insanın sorumlu olduğu bütün fiillerini hür iradesiyle kendisinin yap-tığını kabul etmişken ilk defa Muâviye b. Ebû Süfyan bu tür fiillerin Allah'ın takdiriyle vuku bulduğunu ve dolayısı-yla kişinin cebir altında olduğunu iddia etmiş, böylece yanlış icraatını mâzur gös-termeye çalışmış, ondan sonra da bu görüş yayılmaya başlamıştır (bk. Kâdî Ab-dülcebbar, *el-Muğnî*, VIII, 4; Şehristânî, I, 81).

Nebî ve resullere peygamberlik gö-revinin iyi amellerinin karşılığı olarak ve-rilmiş olduğunu söylemek isabetli de-ğildir. Bir kimsenin peygamberliğini is-pat eden delil, onun insanları için faydalı hususları emredip zararlı olanları ya-saklaması ve mücize göstermesidir. Si-hir aldatma ve hileye dayandığı için pey-gamber sihirbazdan kolaylıkla ayırt edi-lebilir. Peygamberlerin nübüvvetten ön-ce bazı küçük günahlar işlemeleri müm-künse de bu nübüvvetten sonrası için söz konusu değildir. Velîlerin kerâmet gös-termesi imkânsızdır (bk. Kâdî Abdülceb-bâr, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, s. 101). İman farz olan buyrukları yerine getirmektir. Büyük günah işleyen kişiye sözlük anla-mı itibarıyla "mümin" dense de tövbe et-medikçe gerçek mümin sayılmaz ve bu durumda öldüğü takdirde kâfir mua-melesi görür. Günahların küçük ve bü-yük diye nitelendirilmesi ancak dinin bil-dirmesiyle mümkündür. Günahta ısrar eden kişinin tövbesi makbul olmaz. Bü-yük günahtan sakınmak küçük günahla-rın affedilmesi için yeterli değildir, ayrıca tövbe etmek gerekir. Ancak kişinin haya-tı boyunca işlediği sevap ve günahlardan hangisi fazla ise az olanı yok eder.

Cebriyye ve Mücessime'nin Allah hak-kında besledikleri yanlış inançlar onların inkârcı sayılmalarını gerektirir. Eş'ariyye mensupları, Allah'ın zâtının veya sı-fatlarının hâdis olmasını gerektirecek ba-zı görüşler ileri sürmüşlerse de bu du-rum onları küfre götürmez. Buna kar-şılık Cübbâî, Allah'ın zulüm yapmaya gü-cü yetmediğini ve insanın dolaylı fiille-rinin (mütevellidât; bk. TEVLİD) tabiatları icabı meydana geldiğini iddia eden Naz-zâm ile tabiatçı görüşler ileri süren Mu-

ammer b. Abbâd'ı tekfir etmiştir (Kâdî Abddülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, s. 275; Bağdâdî, *el-Farq*, s. 132). Cübbâî'ye göre kabirde azap vuku bulacaktır, fakat süresi belli değildir. Deccâl hakkında öne sürülen hadisler uydurmadır (bk. Tritton, s. 146).

Müslûmanlar birbirlerine karşı iyi dav-ranıp yardımcı oldukları, zulmü önleyip ülke sınırlarını korudukları takdirde dev-let reisi seçmelerine gerek yoktur. An-cak bu pratikte imkânsız olduğundan imama ihtiyaç vardır. Prensip olarak dev-let başkanının seçimle belirlenmesi ge-rekir; bununla birlikte toplumun rızâ göstermesi şartıyla veliaht tayini de câ-izdir. Devlet başkanlığı için en faziletli müslûmanın tercih edilme hakkı bulun-makla birlikte, bu işe Kureys'ten birinin seçilmesi gerektiği hususunda icmâ bu-lunduğundan, daha az faziletli olsa da Kureys'ten birinin seçilmesi gereklidir. İlk dört halifenin hepsi meşrûdur ve fa-zilette eşittirler. Devlet başkanlığı için iki kişi belirlendiği takdirde ilk seçilen gerçek imam sayılır. Muâviye b. Ebû Süf-yân ümmetin birliğini bozması, müslû-manların birbirleriyle savaşmasına yol açması ve başka hataları yüzünden hilâ-fet için uygun bir kişi değildir (bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, s. 757, 758, 767; a.mlf., *el-Muğnî*, XX/1, s. 48, 216, 228, 293-294; XX/2, s. 5).

Cübbâî'nin kelâmıla ilgili alanların dı-şındaki bazı görüşleri de şöyledir: İba-detler en az iki sahâbînin rivayet ettiği hadislerle sabit olur. Şer'î kaynaklardan biri olan icmâ, İslâm âlimlerinin açıkla-dıkları hükümlerin muhalefetle karşı-laşmadan yaygınlaşmasıyla gerçekleşir. Kıyasa dayanılarak namaz, zekât, kefâ-ret ve had konularında yeni hükümler vazedilemeyeceği gibi usul kaideleri de konamaz (bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, 171, 236, 324, 380). Cübbâî'nin, bazı hadisleri sened ve metin açısından ten-kide tâbi tutup reddetmesinden onun bu sahada da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre Kur'an'a aykırı bil-giler ihtiva eden her hadis uydurmadır, râvileri âdil (adl) olsa da bu tür hadis-le güvenilmez. Ayrıca hiçbir sahih hadis icmâa ve aklın temel ilkelerine ters düş-mez. Fürûa dair de olsa hadisin en az iki âdil râvi tarafından ayrı ayrı rivayet edilmesi, yahut Kur'an'ın zâhiriyle veya diğer bir sahih hadisle takviye edilmiş olması gerekir. Cübbâî tefsirle de ilgi-lenmiş, ancak bu konuda başarılı göröl-memiştir. Zira Kur'an'ı tefsir ederken

Arap dili kaidelerini dikkate almamış ve az sayıda bazı müfessirlerin görüşlerine başvurmuştur (İbn Asâkir, s. 138; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münşe ve'l-emel*, s. 33).

İslâm düşünce tarihinde önemli tesir-ler bırakan Cübbâî'nin görüşleri başta oğlu Ebû Hâşim, meşhur talebesi Eş'arî ve bazı konularda tesiri altında kalan Kâdî Abdülcebbar olmak üzere çeşitli âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Ebû Hâşim, bilhassa Allah'ın zâtının birçok farklı sıfatlardan ibaret olması sonucu-nu doğuran sıfat anlayışını reddedip zâ-tın sıfatlara illet olamayacağını kabul etmiş ve yeni bir sıfat teorisi geliştirmiştir (bk. AHVAL). Onun babasını tenkit et-tiği noktaları, Kâdî Abdülcebbar *el-Me-sâ'ilü'l-vâride 'alâ Ebî 'Alî ve Ebî Hâ-şim* adlı eserde bir araya getirmiştir. Eş'arî de kelâm sistemi üzerinde büyük tesirleri bulunan hocasının görüşlerini *el-Haşinât ve Mesâ'ilü'l-Cübbâ'î fi'n-nazar ve'l-istidlâl* adlı eserlerinde eleş-tirmiştir (Bağdâdî, *el-Milel ve'n-nihâl*, s. 129; İbn Asâkir, s. 134). Daha çok Ebû Hâ-şim'in görüşlerine uyan Kâdî Abdülceb-bâr da kitaplarında Cübbâî'nin görüşle-rine yer vermiş ve zaman zaman bunla-rı tenkit etmiştir. Buna karşılık Cübbâî'nin görüşleri Hüzistan ve Ahvaz civarın-da birçok taraftar bulmuş, Cübbâiyye adıyla anılan taraftarları, oğlu Ebû Hâ-şim'in fikirlerini benimseyenleri tekfir edecek derecede aşırılığa sapmışlardır (Süyûtî, s. 168). Mezhepler tarihi müellif-lerinden Abbas b. Mansûr es-Seksekî (*el-Burhân*, s. 27) ve müsteşrik Arthur Stan-ley Tritton, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin gö-rüşlerini benimseyenlere Cübbâiyye de-nildiğini belirtiyorlarsa da bu doğru de-ğildir. Çünkü belli başlı mezhep tarihçi-leri, Ebû Hâşim'e bağlı olanlara Bahşem-iyye adını vermektedir (Bağdâdî, *el-Mi-lel ve'n-nihâl*, s. 128; Şehristânî, I, 178). Makdisî, muhtemelen yanlış bir bilgiye dayanarak Ebû Ali el-Cübbâî'nin men-suplarına, günahkâr kişinin bütün gü-nahlarından tövbe etmedikçe kötülen-meye müstahak olduğunu kabul ettik-leri için Zemmiyye adı verildiğini bildirir (*el-Bed' ve't-târîh*, V, 143). Ancak bu bil-gi, Mu'tezile kaynaklarında Cübbâî'ye at-fedilen görüşlere aykırı düşmektedir.

Eserleri. Cübbâî'nin 40.000 varak ke-lâma dair olmak üzere 150.000 varak hacminde çeşitli eserler telif ettiği yo-lundaki rivayet hayli mübalağalı olsa da onun velûd bir müellif olduğunu göster-mesi bakımından önemlidir. Başlıcaları tefsir, kelâm ve fıkıhla ilgili yetmiş ya-

CÜBBÂİ, Ebû Ali

kın kitabından hiçbir günümüze ulaşmamıştır. Çoğu Mu'tezilî olan kaynakların kendisine atfettiği eserler şunlardır: 1. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. 100 cilt olduğu nakledilen bu esere Eş'arî, *Tefsîrû'l-Kur'ân ve'r-red 'alâ men hâlefe'l-beyân min ehli'l-ifki ve'l-bühtân ve nakdi mâ harrefehül-Cübbâ'î ve'l-Belhî* adıyla bir reddiye yazmış, Fahreddin er-Râzî de tefsirinde Cübbâî'nin eserine atıflarda bulunarak yaptığı yorumları eleştirmiştir. *İslâm Ansiklopedisi*'nde bu tefsirin Cübbâ lehçesiyle yazıldığı belirtilir (III, 237). Eş'arî'nin yazdığı reddiyenin adından da Cübbâî'nin Kur'an'ı Arap dili kaidelerine göre değil kendi mahallî lehçesine göre te'vil ettiği ve bunun da tenkit konusu olduğu anlaşılmaktadır. *Tefsîrû'l-Kur'ân*'ın değişik eserlerde yer alan parçaları R. Ward Gwynne tarafından bir araya getirilerek kitap halinde yayımlanmıştır (Washington 1982). 2. *Müteşâbihül-Kur'ân*. Ebû Amr el-Hallâl, *er-Red 'ale'l-Cebriyye* adlı kitabında eserden iktibaslar yapmıştır (Sezgin, I, 622). 3. *Men yükeffer ve men lâ yükeffer*. Bu eserden de Kâdî Abdülcebbar bazı alıntılarda bulunmuştur (*Şerhu'l-Uşûl-i'l-hamse*, s. 275). 4. *Nağzü'l-ma'rife*. Câhiz'in mârifet nazariyesini tenkit etmek için yazılmıştır (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 133, 188). 5. *Nağzü'l-imâme*. İbnü'r-Ravendî'nin imâmet görüşüne reddiyedir (Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.*, XVI, 152). 6. *el-Uşûl*. Eş'arî'nin bu eser hakkında bir reddiye yazdığı bilinmektedir (İbn Asâkir, s. 130). 7. *Kitâb fi'r-red 'alâ Ebi'l-Hüzeyl fi'l-mağlûk* (Bağdâdî, *el-Farq*, s. 122). 8. *Nağzu Kitâbi 'Abbâd*. Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'nin Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü ispat etmeye çalışan eserine reddiyedir (İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 84). 9. *Kitâbü'l-Laṭif*. Talebelerinden Ebû'l-Fazl el-Hucendî'ye yazdırılmıştır (İbnü'l-Murtazâ, *a.g.e.*, s. 101).

Cübbâî'ye nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *er-Red 'alâ İbn Küllâb*, *er-Red 'ale'l-Eş'arî fi'r-rivâye*, *er-Red 'alâ Ebi'l-Hüseyin el-Hayyât*, *er-Red 'ale's-Şâlihî*, *er-Red 'ale'n-Nazzâm*, *er-Red 'alâ Mu'ammer*, *er-Red 'ale'l-müneccimîn*, *Nağzü'z-Zümürüde*, *Nağzu Kitâbi'd-Dâmiğ*, *Cevâbâtü'l-Hurâsâniyyîn* (*Cevâbü'l-Hurâsâniyyîn*), *et-Ta'dîl ve't-tecvîr*, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, *Fi'l-Ma'rife*, *Kitâbü'l-Luṭf*, *el-İkfâr ve't-tefsîk*, *el-İnsân*, *Mesâ'ilü'l-hilâf*, *Mesâ'ilü'l-Başriyyîn*, *el-İmâme*, *Mukaddimetü't-tefsîr*, *el-Câmî*, *Şerhu'l-*

hadîş, *el-Emrû bi'l-ma'rûf ve en-Neh-yü 'ani'l-münker*.

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 157, 161, 179, 187, 199, 206, 245, 247, 261, 269, 270, 303, 307, 315, 340, 355, 359, 362, 371, 374, 464, 481, 517, 519, 520, 522, 524, 526, 527, 551, 565, 575; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39-40; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 143; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 217-218, 221, 226; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muḥîṭ*, s. 26, 73, 75, 286, 348; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl-i'l-hamse*, s. 129, 182, 199, 275, 472, 491, 494, 624, 626, 627, 632, 707, 757, 758, 767, 780, 794; a.mlf., *el-Muğnî*, IV, 30, 51, 95, 150, 222, 230, 241, 319; V, 180, 205, 213, 217, 222, 233, 239, 256, 257; VI/1, s. 128, 207; VI/2, s. 3, 37, 61, 143, 239; VII, 7, 167; VIII, 4; XI, 254, 263, 363, 478; XII, 16, 23, 25, 75, 133, 185, 188, 191, 235, 316, 333, 513; XIII, 49, 70, 139, 227, 390, 431, 535; XIV, 45, 56, 221, 393, 398; XV, 46, 65, 127, 272; XVI, 42, 152, 389; XVII, 171, 236, 300, 309, 324, 380; XX/1, s. 48, 216, 228, 239, 247, 293-294, 327; XX/2, s. 5, 207, 208, 215, 217, 218, 229, 234; a.mlf., *Müteşâbihül-Kur'ân* (nşr. Adnan M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 101; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 122, 129, 132, 133, 178, 184, 229, 331, 335, 337; a.mlf., *el-Milel ve'n-nihâl* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1970, s. 128-129; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), III, 8-9, 286; V, 15; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 32, 39-44, 46, 80, 81, 82, 83, 178; Sem'ânî, *el-En-sâb*, III, 176; İbn Asâkir, *Tebîyâtü kezîbi'l-muf-terî*, s. 130, 134-138; Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, II, 97; Seksekî, *el-Burhân fî ma'rifeti 'akâ'idî ehli'l-edyan* (nşr. Halîl Ahmed İbrâhîm), Kahire 1400/1980, s. 27; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VI, 73; Zehebi, *A'lamü'n-nübelâ*, XIV, 183-184; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 74, 75; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 5, 18, 80-85, 97, 98, 99, 101; a.mlf., *el-Münye ve'l-emel* (nşr. T. W. Arnold), Haydarâbâd 1316, s. 33, 46-47; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 271; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 103, 168; a.mlf., *Şavnü'l-mantîk ve'l-keḷâm* (nşr. Ali Sâmî en-Neşâr), Kahire 1970, s. 168; Sezgin, *GAS*, I, 622; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1971, I, 280-329; Muhsin Abdülhamîd, *er-Râzî müfessiren*, Bağdad 1394/1974, s. 101-102; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 140-146; "Cübbâî", *İA*, III, 237; L. Gardet, "al-Djubbâ'î", *EI*² (Fr.), III, 584.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

CÜBBÂİ, Ebû Hâşim

(bk. EBÜ HÂŞİM el-CÜBBÂİ).

CÜBBÂİYYE

(الجباية)

Basra Mu'tezilesi'nin reislerinden
Ebû Ali el-Cübbâî'nin
(ö. 303/916)
görüşlerini benimseyenlere verilen ad
(bk. CÜBBÂİ, Ebû Ali).

CÜBBE

(الجبة)

Üstlük olarak kullanılan
uzun, geniş ve düğmesiz
bir giyecek türü.

Türkçe'de cüppe şeklinde de söylenen Arapça cübbe İspanyolca'ya jupa, aljupa, İtalyanca'ya giuppa, giuppone ve Fransızca'ya jupe, jupon şekillerinde geçmiştir.

Arkası önünden biraz kısa, ayaklara kadar inen, kanatları birbiri üzerine kavuşturularak önü kapatılan, bol ve hafif bir elbisedir. Yakası dar ve dik, yumuşak yakadır; bugün hukukçuların mahkeme salonlarında görev sırasında giydikleri siyah cübbelerin yakası kırmızı çuha üzerine sırma işlemelidir. Halen üniversite öğretim üyelerinin törenlerde ve Diyanet İşleri Başkanı ile imam, hatip ve vâizlerin görev sırasında giydikleri cübbeler genellikle işlemez ve bazıları da yakasızdır. Din görevilerinin cübbeleri siyah veya beyaz, fildişi, öğretim üyelerinkiler ise üniversitelerinin seçtikleri renklerde yapılmaktadır.

Cübbenin kolu iki ayrı modelde gelişmiştir. Bugün kullanılan cübbe tiplerinin tamamında yenler bol ve geniş ağızlıdır. Osmanlı cübbelerinde ise omuzlardan itibaren bol başlayıp bileklere kadar daralarak inen kol tipi ile geniş yenli kol tipi birlikte kullanılmıştır. Cübbe her tip kumaştan yapılmakla beraber tercih edilenleri ipekli, yünlü, pamuklu ve ipek-pamuk karışımı kumaşlardır. Eski Türkler ve Osmanlı halkı genellikle kızıl kahverengi tabii renkli mor koyun yünden cübbe giymişler, yukarı tabaka

Kısa kollu cübbe (Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft. Istanbul 1966. Levha 138). İle geniş kollu cübbe (Elbise-i Atike-i Osmâniyye. İO Ktp., TY, nr. 9362, vr. 11^a).

